

„EGYMÁST KÖZT”. SZABÓ LŐRINCNÉ ÉS VÉKESNÉ KORZÁTI ERSZÉBET LEVELEZÉSE

KEGYESNÉ SZEKERES ERIKA

LEVÉLKUTATÁS ÉS KOMMUNIKÁCIÓTUDOMÁNYI MEGKÖZELÍTÉS

A levélírás a kommunikáció alapvető eszköze. Fontos leveleinket megőrizjük, néha megmutatjuk másoknak, néha hagyjuk őket a fiók mélyén meglapulni, hogy sose érinthessék idegen kezek, olvashassák idegen szemek. A levelek, melyeket két ember vált egymással és melynek szövegei egy-egy életút narratívái is egyben, bepillantást engednek az ő legszemélyesebb világukba, s kitárják előttünk az érzelmeik kapuit. Ugyanakkor kultúrtörténeti és heurisztikus megközelítésben is értékes írásművek, hiszen egyéni stílusban közvetítik a levelezőpartnerek biográfiai adatait, életkörülményeit és nem utolsósorban beszámolnak problémáikról, élményeikről, érzelmeikről. A leveleket ezért is sorolják sokan az érzelmileg legkifejezőbb műfajok közé (PÉTER 1991). Sok levél nem a nyilvánosság számára íródik, mivel szerzői privát szférában kommunikálnak, és tartalmuk is csak az ő mikrokozmoszukban értelmezhető. Egyes levelekkel azonban megtörténhet, hogy hirtelen a nyilvánosság érdeklődésének középpontjába kerülnek, és egy nagyobb, fontosabb életút részeivé válnak. Minden bizonnyal ez mondható el Vékesné Korzáti Erszébet és Szabó Lőrincné Mikes Klára levelezéséről is. A levelek, melyekből megismerhetjük Szabó Lőrinc életútjára legnagyobb hatást gyakorló nőalakok legbensőségesebb gondolatait, 1920-1928/1930 közötti keltezésűek, és szenvedélyes hangon tükrözik annak a sorok között feltörő küzdelemnek, féltékenységnek és megértő odafordulásnak az érzelemvilágát, amely Szabó Lőrinc kedvese és hitvese között folyt. Kabdebó Lóránt szavaival élve egy szenvedélytrió állomásairól tanúskodnak e levelek, s az érzelmeik kifejezés megannyi árnyalatán keresztül élheti át az olvasó a két nő barátságának, ellenségeskedésének, szeretetének és szenvedésének pillanatait. A leveleket Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina rendezte sajtó alá és látta el fontos életrajzi adalékokkal, jegyzetekkel. Vékesné Korzáti Erszébet Szabó Lőrincnéhez írt 19 levelét, Szabó Lőrincné Vékesné Korzáti Erszébethez írt 47 levelét, melyek közül jó néhány csak pármondatos feljegyzés, ill. a szóbeli kommunikáció jegyeit felmutató röpke üzenet, a Magvető Kiadó adta ki 2000-ben a *Huszonöt év* című kötet részeként. Éppen e levelezésre jellemző érzelmi kitörések és túlfűtöttség miatt érdekes elemezni az emóciók kifejezésének eszközeit és módjait. Felmerül a kérdés, vajon gondoltak-e arra a levelek szerzői, hogy levelezésük irodalomtörténeti vagy retorikai kutatások tárgyai lesznek egykor? Kabdebó Lóránt erről úgy vélekedik, hogy a levelek nemcsak Szabó Lőrincné és Vékesné Korzáti Erszébet egyéni stílusának lenyomatai, hanem a sorok között ott bujkál a „mintha az utókornak írnának” lehetősége is. Az alábbiakban a kedves és a feleség egymás közti levélváltásaiban elemezzük a két nő közötti kommunikáció érzelmi vetületeit.

ÉRZELMI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS NYELVHASZNÁLAT

A nyelvtudományt mindig is foglalkoztatta a nyelvi objektivitás és a nyelvi szubjektivitás, valamint a nyelvi relativizmus kérdése. Ezen elméletek mindegyike kerülgeti a forró kását: mi ösztönöz bennünket arra, hogy a mindennapi kommunikációt az érzelmeink kifejezése köré szervezzük? És ezzel összefüggésben fontos feltenni a kérdést: ha nem egyformák az érzelmeink, akkor hogyan vagyunk képesek arra, hogy ugyanakkor a nyelvi eszköztárnak a birtokában verbalizáljuk azokat? A 20. század nyelvészetének az érdeklődése e különböző kifejezésmód okán fordult az emóciók vizsgálata felé. BALLY (1913) az elsők között fejtette ki, hogy nem tudunk úgy kommunikálni, hogy ne fejezzük ki az érzelmeinket is. Bally ezt a kommunikatív késztetést expresszív közlésmódnak nevezi, s azt állítja, hogy valójában a nyelv legfőbb funkciója éppen az érzelmeink kifejezése, s valójában a hétköznapi beszélgetések legnagyobb részében emóciókkal társított gondolatokat közlünk a beszédpartnereinkkel, és ha hihetünk Ballynek, akkor a tények mögött is érzelmeink állnak. Ezt a megfontolását azzal a példával támasztja alá, hogy a „saját szememmel láttam” kifejezés valójában egyrészt tény, másrészt az állításunk igazának bizonyítása, s ez már nem érzelmentes kontextus. A nyelvi funkciókat tárgyaló modellek sorában is többek között a középpontban áll a nyelvi emocionalitás. BÜHLER (1930) például úgy vélte, hogy a nyelv legbensőbb ereje mutatkozik meg, ha az érzelmeinket adjuk mások tudtára, például egy felkiáltással vagy egy indulatszóval. Bühler affektív funkciónak nevezi ezt, és határozottan elkülöníti egymástól a verbális és a nonverbális érzelmi megnyilvánulásokat, s azt is hangsúlyozza, hogy a beszédsebesség, a dallammodifikációk vagy éppen a gesztusaink mindig tükrözik lelkiállapotunkat. JAKOBSON (1969) kommunikációelméleti modelljében pedig már az emotív funkció szerepel mint terminus, s kimondja a nyilvánvalót: ha kifejezzük az érzelmeinket, akkor nyilvánvalóan információt továbbítunk a beszédpartner felé. Jakobson ezért is bővíti a nyelvi érzelmeink kifejezés eszköztárát: a felkiáltásokon, indulatszókön és a proxemikai, nonverbális jeleken túl grammatikai és lexikai értelemben véve is közvetítjük az érzelmeinket. A magyar nyelvtudósok munkái közül kiemelkedik FÓNAGY (1978) megközelítése, aki *Nyelvek a nyelvben* című írásában azt hangsúlyozza, hogy a kommunikáció során mindig két kódot használunk: egy verbálisat, amellyel a kognitív üzenettartalmakat kódoljuk, és egy preverbálisat, amelynek a használatával szubjektív módon fűzzük hozzá az érzelmeinket az üzenethez. A magyar nyelvre vonatkozóan PÉTER Mihály (1991) írta meg a legteljesebb monográfiát a nyelvi érzelmeink kifejezés eszközeiről és módjairól. Ebben kifejti, hogy az érzelmeink nyelvi kifejezőeszközei finom hálóval fonják körbe a lexikai és grammatikai jelentéseket, de az egyes érzelmi töltetek, érzelmi állapotok megfelelő interpretációjához figyelniük kell a megnyilatkozások fonetikai jelentéseire is. Péter Mihály csoportosítása alapján a mindennapi kommunikáció szituációiban érzelmeinket kifejezzük a szóhasználat szintjén, bizonyos grammatikai elemek használatával (pl. fokozás, ige-módok), de a mondataink szintaktikai megformáltsága is utalhat a megnyilatkozásainkban impliciten közölt érzelmeinkre.

NŐI KOMMUNIKÁCIÓ ÉS ÉRZELMI KOMMUNIKÁCIÓ

Az érzelmek hangsúlyozását, az érzelmi kötődések megfogalmazásának nyelvi színességét általában a női beszélőkhöz kötjük. Több, a nőkre jellemző kommunikációs stílus jellemző jegyeinek megállapítását célul kitűző kutatás is hangsúlyozza, hogy a női beszélők számára fontos kommunikatív szándék realizálódik az érzelmerkifejezésben, és mind verbálisan, mind nonverbálisan gyakrabban használnak érzelmi többletjelentésre utaló nyelvi elemeket, mint a férfi beszélők (SAMEL 2000). Az egyik első kutató, aki leginkább megfigyeléseire alapozva hangsúlyozta, hogy a női beszédstílus egyik legmeghatározóbb eleme az emocionalitás, LAKOFF (1973 in SAMEL 2000) volt. Lakoff a női érzelmerkifejezés kommunikációs eszközei közé sorolta az eufemizmusok használatát, a kedveskedő megszólításokat, a kicsinyítőképzős alakok használatát és általában a vélekedés, értékelés beszédaktusának a megvalósításában gyakran használt érzelmileg motivált, fokozó értelmű kifejezéseket (pl. istenien szép, rettenetesen szomorú). Ezek mellett az explicit lexikai szintű érzelmi többletet kifejező, a kijelentések értelmezését érzelmi síkra terelő megnyilvánulások mellett Lakoff azt is kiemelte, hogy a nők az általuk előnyben részesített mondat-szerkesztési struktúrákkal is kifejezik érzelmeiket, illetve biztosítják a beszédpartner számára, hogy empátiával fordulnak felé. A mondat-szerkesztés szintjén implicit módon fejezhetjük ki érzelmeinket, például érzelmerkifejező partikulák beszúrásával megtörjük a szabályos mondat-szerkesztést, esetleg az empátiánkat biztosító partikulát helyezük a mondat fókuszába. Lakoff megfigyelései szerint ez a szintaktikai mintázat erősebben jellemző a nők egymás közötti kommunikációjára, mint a férfiakkal folytatott beszélgetéseikre. Lakoff óta számtalan nyelvészeti munka megerősítette azt, hogy a nők a legkülönbözőbb kommunikációs szituációkban több emocionálisan színezett szót használnak, illetve általában véve intenzívebben tematizálják a kommunikáció során érzelmeiket (LANGENMAYER 1997). Ezek az eredmények nyilvánvalóan megerősítették azt a sztereotípiát, hogy a nők számára az emocionális nyelvi eszközök használata nagyobb kommunikatív jelentőséggel bír, összefüggésbe hozva a női identitás és nőiség attribútumaival. Ezekből az eredményekből és megfontolásokból kiindulva tesszük fel a kérdést, hogy az elemzett levelezésben, a két nő közötti kommunikációban milyen szerepet tölt be az érzelmek kifejezése, és ez hogyan járul hozzá a női identitásuk megkonstruálásához a levelekben.

AZ ÉRZELMI KOMMUNIKÁCIÓ RÉTEGZETTSÉGE ÉS KIFEJEZŐ ESZKÖZEI A FELESÉG ÉS A SZERETŐ LEVELEZÉSÉBEN

Mint ahogyan Szabó Lőrinc maga is utal rá az *Erzsike* című írásában (1955), a szerelmi háromszög résztvevői sűrű levélváltásban voltak egymással, Erzsike külön is Klárával. A két nő között drámai hangvétellű levélváltás zajlott le abban az időben, amikor Vékesné Korzáti Erzsébet Hollandiában tartózkodott. A levelek értelmezéséhez figyelembe kell vennünk, hogy Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina¹ szerint ennek a levélváltásnak valójában a kedves, a szerető helyét betöltő Erzsike a

¹ vö. *Huszonöt év*, 567. oldal

főszereplője, hiszen az általa írt levelekben az ő lelkiállapotának a részleteit ismerhetjük meg, és a leveleire válaszoló feleség, Szabó Lőrincné is sokkal többet foglalkozik Erzsike életének fordulópontjával, mint a magáéval. Erzsike többször is megemlíti a leveleiben, hogy Klára törődése, vigasztalása és segítsége nélkül nem tudná elviselni a kialakult helyzetet, és maga is erősen támaszkodik erre a lelki és bizonyos értelemben véve fizikai segítségre, ami a két nő közötti erős kapcsolatra utal. A *Huszonöt év* című kötetben Vékesné Korzáti Erzsébet levelei egyetlen kivétellel Enschedéből² íródtak. Ez egy hollandiai szanatórium címe, ahonnan 1928. augusztus 2. és október 9. között, néhol a levélírás pontos napszakjának a megadásával érkeznek a levelek Budapestre. A kivételt képező levél 1920. június 2-ai keltezésű, és Szakcsón íródott. Ez a levél ékes bizonyossága a két nő közötti jó kapcsolatnak, ami a közös munkahely adta lehetőségekből hamar kinötte magát és mélyebb kötélkékké fejlődött,³ Erzsike „*Aranyos Klárikámnak*” szólítja a barátnőjét, csapongva tudósít a zsúpfödeles házról, a közelgő esküvőjéről, de leginkább arról ír, mennyire hiányzik neki a barátnője: „...*ha hazamegyek első utam magához lesz, nagyon szeretném már megköszönni azt a jóságos levelét, nem is hiszi, milyen hatással volt reám a maga édes levele, úgy felüldített, mint az eltikkadt természetet a nyári eső.*” (1.)⁴

A hollandiai levelekben is mindvégig megmarad az érzelmi bizonytalanság, a zaklatottság, a sorok váltakozásának ritmusában hullámszerűen az érzelmek, az érzelmek közötti átcsapások. A költővel való viszony felfedése előtti és utáni levelekre is egyformán jellemző a személyes érzelmek középpontba állítása, s az ezek értelmezésére tett kísérletek az önvád és az önsajnálát között bolyongva. Ebben a lelkiállapotban hangozik fel a sorok közül a segélykiáltás a barátnő felé, a kétségbeesett kérés, esdeklés a megbocsátásért. Ezt a különleges szituációt teszi még különlegesebbé, hogy Erzsike a megcsalt, megbántott feleség felé nyújtja kezét segítségért, s kéri az elkövetett bűnéért nemcsak a feloldozást, hanem a büntetést is.

² 1928 tavaszán Vékesné Korzáti Erzsébetet gyermekével együtt meghívták Hollandiába. Szabó Lőrinc segít az utazás megtervezésében, amelynek célja a pihenés és a gyógyulás. Erzsike távollétében szorosabbra fűződik a költő és a felesége közötti viszony, és Szabó Lőrinc bevallja feleségének Erzsikéhez fűződő kapcsolatát.

³ „A hivatali barátság a két nő között lassankint nem közönséges szeretetet termelt ki” (Szabó Lőrinc 2000, 10). Klára először a jobb sorsra érdemes lány támogatója, tanítója, idősebb barátnőjének szerepében találta magát, óvta-védte a nagyvilág veszélyeitől a naiv kislányt. Amikor később kibontakozott a szerelmi kötelék a költő és Erzsike között, Klára nem lépett ki a legjobb barátnő szerepéből, talán emiatt is szenvedett Erzsike, akit általában a költő és Klára is Bözsinek, Böskének szólítottak, a „Klára-kötelmek” (Szabó Lőrinc 2000, 12) súlya alatt. Szabó Lőrincné szinte gyermekének tekintette Erzsikét, erről megemlékezik Szabó Lőrinc is az *Erzsike* című írásában. A fiatal lány pedig odaadással néz fel az okos, fegyelmezett és művelt asszonyra.

⁴ Az egyes levelek esetében zárójelben a levél száma szerepel, ahogyan a *Huszonöt évben* számozásra kerültek. Itt jegyzem meg, hogy a levelek tematikájához és interpretációjához elengedhetetlen segítséget nyújtanak Kabdebó Lóránt és Lengyel Tóth Krisztina a kötetben közreadott jegyzetei.

Szabó Lőrincné válaszleveleiben valóban megpróbál megfelelni ennek a szerepkörnek: bátorítja a szeretőt a nehézségek, a fájdalom elviselésére, és szinte „nem érintettként”, kívülről szemléli a történeteket. Ha a *Huszonöt évben* közölt nagyjából hasonló időszakot átfogó levelek hangvételét figyeljük meg, azonnal észre vesszük, hogy egy erős asszony hangját halljuk, aki megszidja a „lányát”, mert rosszat csinált, és határozottan, a szigorú anya hangján, de jóságosan kéri, ezek után fogadjon neki szót. Miért is kellene Erzsikének szót fogadnia? A józanul gondolkodó feleség, az anyaszerepet játszó barátnő erősnek mutatja magát, aki hajlandó az esendő, fiatalságának okán hibát elkövető barátnőjének segíteni, és így akarja mindhármuk baját orvosolni. A levelek hangvétele arról győzi meg az olvasót, hogy Szabó Lőrincné a saját fájdalma elé helyezi barátnőjének fájdalmát, és fontosabbnak tartja az ő lelki válságának a feloldását, mint a sajátját. Ezért is hivatkozik, néha kételkedve ugyan, mindig arra, hogy a tanítvány szerepében lévő barátnőnek nem szabad elfelednie azt, amit a tanult: „*Csak tudnám, hogy van még magában sok belőlem, hogy olyan is, amilyenek én szerettem volna egészen*” (42.)

Hogy milyen úton jut el a két nő ehhez a hangvételhez, ezekhez a különlegesen lírai és felzaklató írásmódhoz? Erre a kérdésre a választ az 1928. augusztus eleje és október eleje közötti levélváltások részletesebb elemzésével keressük.

LEXIKAI ÉRZELEMKIFEJEZÉS

Mindkét levélíró nagyon gyakran használja az ún. érzelmi tartalmakat kifejező szó-készlet elemeit. Vékesné Korzátí Erzsébet ismétlésekkel bizonyítja Klára felé irányuló szeretetét, nem szab gátat félelmeinek, ami a barátnő elvesztésével jár (*Borzasztó arra gondolni, mit veszhettem volna el magában.* 4). A megszólítások szövegközbeni gyakorisága is felfokozott érzelmi állapotra utal (*Klárrikám, édes jó Klárrikám!* 4.), ezzel szemben a szenvedés hangján megszólaló levelek megszólítása csak egy névből áll: *Klári!* (4.) Az Erzsike által írt levelekben halmozottan ismétlődnek a lelkiállapotra, a lelki folyamatokra utaló igék: *szenvedek, kínlódom, össze vagyok törve, sírva köszönöm jóságát, nyugtalan vagyok, boldogtalan vagyok, iszonyú a szégyen bennem, kételkedem magamban, folyton szomorú vagyok* (4–8.). Retorikai szempontból az ismétlődések nagy szerepet kapnak az érzelmek interpretációjában is: tudja-e, belátja-e, érzi-e a másik fél mindazt, amit a levélíró kifejezni szándékozik? (PÉTER 1991) Az érzelmi folyamatokat kísérő cselekvések is gyakran verbálizálódnak: „*jajgatok és sírok.*” (4.) Különleges erővel törnek fel a levelekből a szenvedés hangjai: „*Most már nem írok többet, most már csak várom a levelét, szívszorongva, reménykedve, gyötrődve (...)*” (4.) Az írás azonban terápia is, nemcsak a kapcsolattartás és a két nő közötti viszony megjavításának eszköze. Erre utal az írás képtelenségének/képességének gyakori hangsúlyozása: „*De minnek is írok én!*” (5.) / „*De most tudok írni – a kínlódás legnagyobb fásultságában – azért írok.*” (5.)

Az érzelmek tekintetében mindkét levélíró expliciten fejezi ki magát, és arra törekszik, hogy pontosan írja le a lelki élményeket. Ezért is érdekes, hogy magát a szerelmi viszonyt, a kapcsolat kialakulását és az első szerelmes együttléteket mindkét nő impliciten fejezi ki, s gyakran csak a dolog kifejezéssel utalnak a történésekre

(...ez után a rettenetes dolog után, 12), illetve névmások használatával fedik át ezt a kommunikációs űrt (...meg tudja-e nekem bocsátani azt? 10.).

A két nő közötti levélváltásoknak egyrészt az volt a szerepük, hogy a közvetlen jelenlét nélküli kommunikációs aktusban teremtsék meg a közvetlenség és a közelség olyan magas fokát, amelyet csak az átélt érzelmek és szenvedélyek, szenvedések mélysége tesz lehetővé. Az önkifejezés lexikai szintjén talán ezért is keresték mind a ketten annak a kommunikációs intonációnak a megvalósítása legkülönbözőbb módjait, hogy egymást biztosítsák a leírt érzelmek és kötelékek valódiságáról. Ennek egyik lehetősége az *érezni* ige különféle módjainak és szinonimáinak a gyakori használata. Ezek közül is kiemelkedően gyakoriak a következő szófordulatok: *éreztem, megéreztem, a fájdalomaimról írni nem könnyű, százsorosak a kínjaim* (4.), *„minden pillanatban úgy érzem”* (4.), *„bár voltak pillanataim, amikor úgy éreztem”* (5.), *mély bánatot érzek, érzem jóindulatát, „és én nagyon is szükségét érzem annak, hogy beszéljek magához* (7), *„akkor is érzem, hogy még vannak szálak, amik magához kötnek”* (7). Az érzelmkifejezés fontosságát és az érzelmek tematizálásának szándékát emelik ki azok a szóképek is, amelyek az egyes érzelmek fajtáját, intenzitását írják le, és a barátnő, a sorstársnő érzelmi kötődésére utalnak: Erzsébet a leveleiben Klára jóságát hangsúlyozza és a maga bűnét ismételteti, mégpedig abból a szempontból, hogy mely érzelmi kötődés is az erősebb? A költőhöz fűződő vagy a barátnőhöz, a mentorhoz való kapocs? Érdekes ebből a szempontból Erzsébet 3. sz. levele, amelyet 1928. augusztus 8-án írt Szabó Lőrinc feleségének: a költő iránti érzelem nem tudott erősebbé lenni a barátnőhöz, a pótanyához való köteléknél, s ez a rajongás odáig emelkedik, hogy Erzsébet Klára levelét, amelyben leírja, hogy valójában mindent tud (kelt Budapesten, 1928. augusztus 6-án), nagynak és gyönyörűnek tartja. Erzsébet rajongását bizonyítja, hogy a viszony kiderülte után is azon küzd, hogy megtartsa Klára szeretetét, akit ekkor is *csodálatosnak, nagyszerűnek, tisztának, szentnek és sérthetetlennek* ír le (vö. 3.). A saját vétesség hangsúlyozását bizonyítják a levelek elköszönési formái is: *Engedje meg, hogy így búcsúzzam (ámbar nem vagyok méltó rá) csókolom sokszor* (3.), *(hogy merjem ideírni, hogy csókolom?)* (4.), *Csókolom sokszor, bizok magában, szeretettel.* (11.)

Az írás kényszere és motivációja is fontos téma a két nő levélváltásaiban. Az írás egyszerre jelent nehézséget és megkönnyebbülést is. *„Nekem nagyon nehéz írni”* (7.), írja Erzsébet Enschedéből 1928. augusztus 18-án, amikor kiderül, hogy Klára tudomást szerzett a költőhöz fűződő viszonyáról, de ettől a ponttól kezdve az írás terápia is, amin keresztül az érzések megfogalmazódnak. Ezért is utalnak a levelek szerzői a teljes levélváltás során egyre gyakrabban arra, hogy mit éreznek az írás közben, és hogyan reflektálják saját soraikat: *„Hozzá kell itt még írnom utólag”* (8.), *„Így írni nem tudok úgy”* (9.), *„nem tudom, nem írok-e valamit túlzón”* (9.), *„Írjon még, Bözsikém!”* (33.).

Az érzelmkifejezés explicit módon nyilvánul meg akkor is, amikor Erzsébet ír a Klarához való kötődésének állandóságáról és fontosságáról. A levelek sorai szerint e két nő közötti bensőséges és különlegesen erős viszonyt nem árnyékolhatják be a költőhöz fűződő érzelmek sem. Erzsébet a szerető szerepében is nem a vetélytársat

látja a költő feleségében, hanem a szenvedő barátnőt, akitől ő maga is paradox módon, de vigasztalást és megnyugvást remél. Erzsébet őszinte és majdnemhogy kislánys rajongását mutatja, hogy gyakran mondja ki Klára felé irányuló érzelmeit: „Klára, én jó akarok lenni, és tisztán akarom magát szeretni (...)” (4.). Az érzelmi nyíltság egyik legszebb példája olvasható az Enschedéből 1928. augusztus 13-án feladott levélben: „(...) szeretem magát és szeretem Lőrincet”. Klára is erős érzelmi kötődéssel fordul leveleiben Erzsébethez, főként az 1928 augusztusa előtti keltezésűekben. Ez már a megszólításokban is látszik: „Kedves Kicsi Bözsüm!” (20.), „Édes kicsi Bözsi lányom!” (22.), Kicsikém! (27.), sőt, gyakori Klára részéről nemcsak az anyai érzések papírra vetése (Erzsébetet lányomnak, kislányomnak, édes lányomnak, okos és jó kisgyerekek nevezni), hanem a metaforikus, kedveskedő megszólítások halmozása is. Nem egyszer *kispockomnak*, *drágámnak*, s a sorok között is minduntalan *kis Bözsümnek* szólítja. Érthető módon törés következik be ebben a bizalmas és érzelemdús kommunikációban 1928 augusztusában. Szabó Lőrincné azt a levelet, amelyet már a szeretőhöz intéz 1928. augusztus 6-án, a *Bözsi* megszólítással kezdi, és nem is felkiáltójellel, mint ahogyan korábban. Ebben a levélben összesen tizenkétszer fordul elő a *Bözsi* megszólítás, a szegény *Bözsitől* az igazságtalan *Bözsig*, a hangtalan vádat kifejező *Bözsi, Bözsi!* (42.) ismétlésén át mindent megtudhatunk a feleség lelkiállapotáról. Hogy a két nő közötti viszonyban milyen jelentőséggel bírnak a megszólítások, erre Szabó Lőrincné is utal a 43. levél elején: „*Bözsikém – látja, ma már tudom így mondani (...)*! (43.)

A levelekre erőteljesen jellemző az is, hogy az érzelmkifejezés gyakran történik rokon értelmű szavak halmozásával: „*Gyötrődtem, kínlódtam, de nem bírtam, nem tudtam szólni magának.*” (11.).

GRAMMATIKAI ÉRZELEMKIFEJEZÉS

A felfokozott érzelmi állapot megnyilvánul a levélváltások grammatikájában is. Elsősorban a fokozó értelmű kifejezések gyakori használata tükrözi ezt: „*rettenetes fájdalmas csend*” (3.), „*borzasztóan nyugtalan vagyok*” (7.). A fokozó értelmű alakok halmozottan fordulnak elő abban a szövegrészben, ahol a viszony kitudódását, a hazugság felszínre kerülését Erzsébet egy szörny halálához, illetve operációhoz hasonlatosnak tartja. Ebben a kontextusban üzeni a költőnek: „*Isteni operáció volt, iszonyú fájdalmas, de sikeres.*” (3.)

Az ismétlődések grammatikai funkciója is az, hogy aláhúzzák az átélt érzelmek valódiságát: „*Egyedül vagyok itt, nagyon egyedül.*” (4.) Szabó Lőrincné is nagyon gyakran alkalmazza az ismétlések és az ellentétek legkülönbözőbb eseteit, ezzel is kifejezve, hogy a két nő közötti levélváltások legfőbb témája a hármuk közötti viszony alakulása: „*Erős akarok lenni – pedig most nagyon gyöngének érzem magam, és hinni akarok, bízni akarok.*” (42.) Grammatikai tekintetben megfigyelhető, hogy Klára leveleinek egyéni stiláris eszközévé válik a nyomatékosított pozícióban lévő személyes névmások használata. Ha egymás után olvassuk el a 42. és a 43. levelet a

Huszonöt év című kötetben, feltűnik, hogy az *én* személyes névmással kezdődő mondatok túlsúlyban vannak. Az érzelmkifejezés és egyben a mondatintonáció különleges esete ez, mert a levélíró nézőpontját és az ő érzelmeit helyezi a fókuszba.

SZINTAKTIKAI ÉRZELEMKIFEJEZÉS

Szintaktikai tekintetben valójában úgy is értelmezhetjük a két nő közötti levelezést a szerelmi háromszög kiderülésének pillanataiban, mint a két nő közötti párbeszédet, erre utalnak a levelek élőnyelvi szintaktikai megoldásai is. Feltűnőek retorikai szempontból a fokozó értelmű és a nyomatékosító mondat szerkezetek. Ennek egyik szemléletes példája Vékesné Korzátai Erzsébet 1928. augusztus 8-i levele, amelyben először ír a költőhöz fűződő viszonyáról, és arról, miért nem szólt erről korábban Klárának. Hallgatásának oka az volt, hogy nem akart fájdalmat okozni barátnőjének, akire mindig is felnézett, és akit mindenkinél jobban tisztelt: „(...) ezért hallgattam, ezért hazudtam, ezért vétettem maga ellen annyit.” (3.) Az érzelmek viharát jelzik az olyan szintaktikai megoldások is, amelyek talán már nem is minden esetben tekinthetők elfogadhatónak: „Nem értem, Klári, mi az, amit mindent el kell mondanom?” (6.) Az érzelmi többletre utalnak azok a mondatfűzési formák is, amelyek az élőnyelvi közléseket követik, és indulatszavakat tartalmaznak: „Jaj, csak most nehogy félreértsen!” (11.) A levélíró zaklatott és önkontrollra kevésbé képes állapotát tükrözik az olyan szintaktikai szerkezetek is, amelyek egy része szintén az ismétlődésre épül, másrészt pedig a szóbeli megnyilatkozások mondatfűzési módját idézik: „Nem érdemlem meg magát, nem vagyok méltó arra, hogy rám nézzen, s mégis ha arra gondolok, hogy talán mégis elvesztem magát, elveszthetem magát, nem szerethet már maga engem soha!” (4.)

Ha a levelek mondat típusait vesszük szemügyre, látjuk, hogy a felszólító értelmű mondatok is az érzelmkifejezést nyomatékosítják. Ezek közül is mindkét levélíró leveleiben a legtöbb példát a *higgye el* (*ne higgye, higgyen nekem, csak higgyük*) típusú szerkezetekre találunk, amelyek nemcsak mondatkezdő szerepben állnak, hanem a tagmondatokat összekötő szerepben is. Hasonló szerepet töltenek be a felkiáltó mondatok is: „(...) jóra fordul minden, elmúlik minden rossz. Én is így látom nyugodt perceimben, így is akarom. Így is lesz!” (11.)

Nyilvánvaló, hogy szintaktikai szerkezetében a legzaklatottabb Szabó Lőrincné Erzsébetnek 1928. augusztus 6-án írt levele, amit közvetlenül azután írt, hogy tudomást szerzett Erzsébet és férje viszonyáról. Ebben a levélben gyakoriak a kihagyásos, mondathasadásos mintázatok, illetve a látszólag össze nem kapcsolódó, vesszővel elválasztott tagmondatok: „Nagyon sokat fogok beszélni magával, ha itthon lesz, s én remélem, hogy maga most fogja megtalálni igazmagát és boldog lesz.” (42.) Az ehhez hasonló különleges fűzést mutató szerkezetek mellett ebből a levélből kihalatszik a kemény, megoldást kereső és tudó asszony hangja is, hiszen feltűnően sok a jövő idejű igealak és a határozott cselekvési tervet (gyógyulást) megfogalmazó szövegrész. Ezek hullámzóan váltakoznak az érzelmi vihart csak sejtető, implicit érzelmkifejező eszközökkel. A hasított mondat szerkesztésnek szép és érdekes példái

ebből a levélből: „Bözsi, én nem bírom, csak az igazságot” (42.). / „Fáj, Bözsi, nagyon fáj a szívem (...)” (42.)

ÖSSZEFOGLALÁS

A szenvedő múzsa, Vékesné Korzáti Erzsébet és a kétségek között vergődő feleség személyiségét, és az őket egymással összekötő barátság, szeretet és az egymástól való eltávolodás mozgatórugóit is jobban megérthetjük, ha a kettejük közötti levelezés szövegeit elemezzük. Az elemzést bizonyára sok szempontból végigvihetjük, de a történések és a szereplők életútjának alakulása miatt kézenfekvő, hogy az érzelmi kommunikáció szempontjából elemeztük a leveleket. A levelek szintaktikai, lexikai és grammatikai szempontú elemzése megmutatta, hogy a két nő között mély és viharos érzelmek dúltak, amelyek között a legnagyobb szerep azonban mégsem a gyűlöleté vagy a féltékenysége, hanem az egymásért való aggódásé. A szerető mindent megtesz azért, hogy helyreállítsa a számára kivételesen fontos barátnővel, Szabó Lőrincnével való kapcsolatát, nyíltan beszél a hozzá fűződő érzelmeiről, s írni is megpróbál úgy, ahogyan a barátnője kéri, és nem tagadja, mennyire fontos számára, hogy a barátnőjének elmondhatja, megírhatja érzelmeit a vele és a költővel való kapcsolatról. Nem titkolja azt sem, hogy szerelmi bánatában a feleségtől várja a segítséget, a megbocsátást, ahogyan fogalmaz, sok és gyönyörű az a segítség és szeretet, amit Klárától kap az adott helyzetben (14.). Vékesné Korzáti Erzsébet sorai sommázzák ezt a viszonyt: „Az egész életem, Klári, magában gyökeredzett, lehet, hogy túlzás is volt benne, de én úgy éreztem.” (7.)

A megcsalt feleség, Szabó Lőrincné szintén nyíltan vall ezekben a levelekben arról, hogy mennyire fontos számára a barátnője sorsa, s keresi annak módját, hogy hogyan segíthet neki a testileg-lelkileg válságos szituációban, s abban, hogy a barátnőjét támogatja, s elsősorban rajta akar segíteni, s nem önmagán, feltárul előttünk emberi, női nagysága. Őszintén ír ezekben a levelekben a költővel való házasságának nehéz-boldog pillanatairól, s arról, hogy a *nagy levél* után (1928. augusztus 16, 47.), amiben a feleség kielemezi a költő és a szerető kapcsolatát a lehető legaprólékosabb módon, arra a következtetésre jut, hogy a gyógyulás útjára léphettek, köszönve annak, hogy a két nő ilyen mélyen megérti egymást. Klára érzelmeit a következő sorok foglalják össze: „Szeressen csak, hogy én is szerethessem magát.” (47.) Vékesné Korzáti Erzsébet és Szabó Lőrincné között 1930 táján, amikor is a múzsa és a költő között újra fellobbant a szerelem lángja, megszűnt a kapcsolat, megtört a barátság. Szabó Lőrincné egy bizonytalan keltezésű levélben sok elfoglaltságra hivatkozva nem látogatja meg a tüdőbetegségben szenvedő Klárát. Jelképes ez a pár sor, búcsú és egy barátság lezárása.

A levélírók egymás iránti és az adott szituációban átélt érzelmeik kifejezésére különböző nyelvi eszközöket és formákat használnak. Ezek feltárására tettem kísérletet a fentiekben. Az elemzés megmutatta, hogy az expresszivitás és az emocionalitás különös módon dominál a levelekben, és ez teszi ezeket az írásműveket a ma olvasója számára is értékessé, hiszen nemcsak retorikai-stilisztikai megformáltsá-

gukban jelentenek élményt, hanem adalékokat is nyújtanak, Kabdebó Lóránt szavaival élve egy „mennybélien pokoli szenvedélytrió” nőtagjai érzelmeinek megértéséhez.

BIBLIOGRÁFIA

BALLY 1913

BALLY, Charles: *Le Langage et la Vie*. Kronenburg, Heidelberg, 1913.

BÜHLER 1930

BÜHLER, Karl: *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Mayer, Jena, 1930.

FÓNAGY 1978

FÓNAGY Iván: *Nyelvek a nyelvben*. ELTE, Budapest, 1978.

JAKOBSON 1969

JAKOBSON, Roman: Nyelvészet és poétika. In: *Hang – jel – vers*. Gondolat, Budapest, 1969, 211–257.

KABDEBÓ–LENGYEL TÓTH 2000

KABDEBÓ Lóránt–LENGYEL TÓTH Krisztina (Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta): *Huszonöt év. Szabó Lőrinc és Vékesné Korzát Erzsébet levelezése*. Magvető, Budapest, 2000.

LAKOFF 1973

LAKOFF, Robin: *Language and Women's Place*. Unipress, New York, 1973.

LANGENMAYER 1997

LANGENMAYER, Arnold: *Sprachpsychologie*. Hofrede, Göttingen, 1997.

PÉTER 1991

PÉTER Mihály: *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.

SAMEL 2000

SAMEL, Ingrid: *Einführung in die feministische Sprachwissenschaft*. Schmidt, Berlin, 2000.